Társadalmi egyenlőtlenségek és nevelés[1]

Először a társadalmi egyenlőségről gondolkodjunk – röviden. Vitathatatlan, a társadalmi egyenlőség ősrégi becses eszme, történelemformáló erő, természetes, sokakat magával ragadó kívánalom és életérzés. A modern (új- és legújabb kori) politika szüntelenül és közvetlenül ki is nyilvánítja: társadalmi értelemben minden ember egyenlő. A különböző politikai (és ideológiai) természetű dokumentumok csak árnyalati eltérést mutatnak a megfogalmazásban, a mondanivaló szempontjából (hogy tehát minden ember egyenlő és szabadnak születik) azonosak.

Hadd emlékeztessek a fenti kiindulóponttal kapcsolatban három konkrét példára. *Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata* (1776) egyértelműen leszögezi: „minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházza fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz." (*Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata*, 2001, 112. o.) Valamivel később (1789) a nagy francia forradalom dokumentuma is megerősíti: „Az emberek szabadnak, jogilag egyenlőnek születnek, és azok is maradnak." (*Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*, 1999, 85. o.) Lényegében ezen az alapon nyugszik az 1946. évi francia alkotmány is: Franciaország „Biztosítja valamenynyi polgár törvény előtti egyenlőségét származásra, fajra, illetve vallásra tekintet nélkül." (*Kovács*, 1988, 281. o.). Végül idézzük fel hazánk új alkotmányát, melynek 54. paragrafusa kimondja: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz." (*A Magyar Köztársaság Alaptörvénye*, 2011, 12. o.)

Anélkül hogy politológiai és jogelméleti vizsgálódásba fognék itt, az mindenki számára kiviláglik, a társadalmi egyenlőség politikailag deklarált formái nyomban felvetnek egy megszorító-korlátozó szempontot, tudniillik a jogi vonatkozás, pontosabban a törvény (és csak a törvény) előtti egyenlőség értelmezését. Ha – mondjuk – a politikai és jogi egyenlőség mindenkori állapotát a mindenkori valósággal szembesítjük, nyomban kiderül, a hétköznapi-gyakorlati életben egyáltalán nem a társadalmi egyenlőség megjelenésével, hanem éppen a társadalmi egyenlőtlenség borús világával találkozunk. Hogy az elv és a valóság „hajba kap", az nyilvánvaló, ám az okok feltárása érdekében célszerű kitekintenünk, ha csak futólagosan is, a filozófia bizonyos eredményeire, illetőleg kívánatos megfontolni a filozófiai vizsgálódásból levonható tanulságot.

A társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség problematikájának legáltalánosabb szintű kutatásában az első lépést Jean-Jacques Rousseau teszi. Rousseau éles fordulatot ajánl a vizsgálódás számára: ne a politikai (jogi) egyenlőségből, hanem a társadalmi egyenlőtlenség jelenségéből induljunk ki. Az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről értekezve arra jut: valójában „Kétféle egyenlőtlenséget látok az emberi fajban. Az egyiket természetinek vagy fizikainak nevezem, mert a természet hozta létre: ide tartoznak az életkornak, az egészségi állapotnak, a testi erőnek, valamint a szellemnek vagy léleknek a különbségei. A másikat morális vagy politikai egyenlőtlenségnek nevezhetjük." (*Rousseau*, 1978, 83. o.) Amire mindenképpen felfigyelhetünk, az Rousseau azon felismerése, hogy az egyenlőség – tetszik, nem tetszik – átcsap a politikai-társadalmi egyenlőtlenség világába. Ennek legmélyebb okát pedig a magántulajdon kialakulásában látja. „Az

első – folytatja érvelését a filozófus –, aki bekerített bizonyos területet és merészkedett annak kimondására: Ez az enyém! s eléggé egyszerű embereket talált, akik elhitték, volt a polgári társadalom megalapítója. Mennyi bűntől, háborútól, gyilkosságtól, mennyi nyomortól és borzalomtól kímélte volna meg az emberi nemet az, ki kihúzván a cölöpöket és betömvén az árkokat, azt kiáltotta volna a társaihoz: őrizkedjetek e gazember meghallgatásától: elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a gyümölcs mindnyájunké, és a föld senkié." (*Rousseau,* 1978, 122. o.)

Filozófiai közhely a *Társadalmi szerződés* szerzőjének naivitása. Tudjuk, a tulajdon megjelenése és dicső-dicstelen történeti útja sokkal bonyolultabb erők s folyamatok eredője, mintsem azt Rousseau gondolja. Ám az mindmáig megcáfolhatatlan felismerése, hogy a tulajdonformák létezése a történelem alakulásában kitüntetett szerepet játszik, többek között éppen abban, hogy kitermeli a politikai egyenlőtlenség létrejöttét, amely fölöttébb éles társadalmi konfliktusokat hordoz magában.

A témánk szempontjából Rousseau nyomvonalán halad tovább és jut mélyebb felismerésre Marx. *A gothai program kritikája* című, híres tanulmányában hangsúlyozza: „az egyenlőség abban van, hogy *egyenlő mércével*, a munkával mérnek. Ám az egyik ember fizikailag vagy szellemileg különb a másiknál, […] mindenki csakúgy munkás, mint a másik, [de ez a szisztéma elismeri a dolgozók – K. S.] egyenlőtlen egyéni tehetségét és ennek folytán egyenlőtlen egyéni teljesítőképességét." (*Marx*, 1975, 24. o.)

Tapasztaljuk, manapság nem divat Marxra hivatkozni, mint ahogyan hajlamosak vagyunk megfeledkezni Tőkei Ferenc munkásságáról is. Tőkei a magyar filozófiában elsőként reagál a fenti marxi passzusra. Pontosan értelmezi a marxi gondolatot, és azután fölöttébb merész következtetésre jut. Ha az embert csupán egyetlen vonatkozásában ragadjuk meg, azaz mint dolgozókat, munkásokat vesszük, és minden más szempontot, körülményt figyelmen kívül hagyunk, akkor az egyenlő jog valóságosan visszájára fordul. „Az 'egyenlő jog' alapja, hogy az embereket csak mint munkásokat tekintik, s mindenki a munkája szerint részesedik a fogyasztási javakból. Az emberek azonban egyének, tehát különböző képességűek, így azután az 'egyenlő jog', mivel hallgatólagosan elismeri természetes kiváltságként a különböző képességeket, tartalma szerint […] minden jog az egyenlőtlenség joga." (*Tőkei,* 1977, 402. o.) Az a furcsa történeti helyzet áll tehát elő, hogy a jog (is) az egyenlőtlenség jogát hozza, másképpen fogalmazva, az igazság és az egyenlőség helyett csak az igazságtalanságot és a társadalmi egyenlőtlenséget kapjuk meg.

A röpke filozófiai kitekintés végső soron arra figyelmeztet, hogy a társadalmi egyenlőtlenség – akár fölismerjük és elfogadjuk, akár nem – szükségszerű jelenség, amivel bizonyára még hosszú ideig együtt kell majd élnünk. Másképpen fogalmazva: az egyenlőség felé az egyenlőtlenségeken keresztül vezet az út.

Ezek után feltehetjük azt az alapvető kérdést, hogy ha igaz a fenti összefüggés, akkor mit tehet maga a pedagógia.

Úgy vélem, mindenekelőtt erős önkritikai készség szükséges: a pedagógia tudománya és gyakorlata eddig – sajnos – nem mutat számottevő eredményt a társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség problémájának témakörében. Továbbá túlságosan kevés, erőtlen, többnyire hatástalan az a pedagógiai törekvés, amely a maga módján a valóságban is mérsékelné az emberek (és a fiatalok) közti társadalmi egyenlőtlenségeket. Kívánatos lenne a szakma határozottabb, egyöntetűbb ellenállása mindenféle torz, már avíttnak számító pedagógiai babonák, félresiklott nevelési elvek, rendszerek ellen, még akkor is (sőt, csak akkor igazán!), ha azok konkrét politikai és ideológiai köntöst kapnak. (Erről később.) És nem ártana, ha a pedagógia nagyobb hajlandóságot mutatna az egyenlőtlenségek témakörében született eddigi szociológiai munkák feldolgozása iránt. Kiváltképpen arra tekintettel, hogy a szóban forgó szociológiai kutatások milyen tanulsággal, egyúttal kihívással szolgálhatnak az oktatás és a nevelés mai állapotára, illetőleg alakítására nézve.

Miért szükséges és kívánatos a politológiai, a jogi és a filozófiai kitekintés mellett a szociológiai merítés (táplálkozás)? Erre a legmeggyőzőbb választ Szelényi Iván adja meg. A *Társadalmi metszetek* című szociológiai kiadványról írott recenziójában Szelényi megemlíti, hogy a „hazai szociológiában oly fontos szerepet játszó kérdéskör: a társadalmi egyenlőtlenségek. […] A társadalmi egyenlőtlenségek mint 'függő változók' kutatása a szociológia egyik, ha nem a legszebb hagyománya." (*Szelényi*, 2007, 1104−1105. o.) Adva van tehát előttünk egy – témánk szempontjából – gazdag szociológiai örökség, amelyről a pedagógiának luxus lenne lemondani. Különösen akkor nem mondhat le a szociológiai kitekintésről, ha felidézzük azt a tudománytörténeti tényt, hogy maga a pedagógia mint tudomány egyáltalában nem dúskál az egyenlőtlenség-kutatásban.

Nyilvánvaló, ennek a tanulmánynak nem feladata a vonatkozó szociológiai munkák fejtegetésébe bonyolódni. Csupán érinteni fogok néhány markáns kísérletet, amely megkívánja vagy – nézetem szerint – inkább kikényszeríti a pedagógia valamilyen szintű reagálását.

Amiben valamennyi, a témában érdekelt szociológus egyetért, az tulajdonképpen egy magától értetődő kijelentés: a társadalmi egyenlőtlenségek visszaszorításában a mindenkori politika és kormányzat kitüntetett felelősséggel és szereppel bír. És akad még egy, ezúttal nagyon is fájdalmas közös pont: tudniillik a szociológiai munkák legtöbbje fölöttébb borúlátó képet rajzol meg hazánk állapotáról. Már ugyanis arról a kérdésről, hogy miképpen állunk a társadalmi egyenlőtlenségek alakulása szempontjából.

Ladányi János és Szelényi Iván nagyszabású és közösen írt tanulmányukban így teszik fel a kérdést: egyáltalán van-e arra esély, hogy „a társadalmi egyenlőtlenségeket mérsékelni lehessen – mint ahogyan azt néhány baloldali értelmiségi még mindig reméli? Ez nagyon valószínűtlennek látszik." (*Ladányi* és *Szelényi*, 2010, 668. o.) A szerzők pesszimisztikus válasza még 1996-ban születik, és az azóta eltelt több, mint másfél évtized fejleményei – sajnos – csak tovább erősítik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Az ország gazdasági állapota, hétköznapi nyelven szólva, nem éppen rózsás. Ám talán még nagyobb baj, hogy ma sem látszanak, vagy legalábbis túl gyengék még azok a politikai erők, amelyek új típusú nemzeti megegyezést, valamiféle Új Társadalmi Szerződést alakítanának ki. Nem bármilyen kérdésben, például nem a hatalmi ágak rendszerének felépítésében (ebben úgyszólván feloldhatatlan ellentét húzódik a különböző politikai erők között!), hanem főképpen az egyenlőtlenségek jól érzékelhető csökkentése érdekében. Nem vitatható, ahhoz, hogy számottevően csökkenjenek az emberek közötti anyagi különbözőségek, az szükséges, hogy a mindenkori kormány találjon (biztosítson) új és nagyarányú anyagi forrásokat. Ennek ma sincs politikai realitása. S talán nem véletlen a fenti szerzők tanulmányának címében jelzett fogalmazás: hogy tudniillik az esélyről, az esélyteremtésről lenne szó. Amiben hisznek és reménykednek a szerzők, hogy a kormány, az állam legalább az esélyét adja meg a társadalmi egyenlőtlenségek fokozatos csökkentésének.

Azonban úgy tűnik, mára még ez a hit is lassan elpárolog. Kiss Paszkál folyóirat-főszerkesztő egy közelmúltbeli szám szerkesztői bevezetőjében már így kényszerül fogalmazni: „Sokan tartják úgy, hogy az esélyek egyenlősége illúzió, s főként az a felsőoktatásban."(*Kiss*, 2012, 5. o.)

Még sötétebb kép ragadható meg Ferge Zsuzsa újabb kutatási eredményéből. A szegénységkutató szociológus végső mondanivalója lehangoló: „A világ országainak túlnyomó része elérendő célnak tartja a társadalmi alapjövedelem valamilyen formáját, ami a növekvő egyenlőtlenségeknek, szegényedésnek, kirekesztésnek legalább egy alsó határt szabna. Mi ezzel ellentétes irányba megyünk." (*Ferge*, 2012, 24. o.) Az újratermelődő egyenlőtlenség különösen szembetűnő az oktatás és az oktatáspolitika területén. Az e téren kirajzolódó tendencia már közvetlenül is összefüggésbe hozható a pedagógia állapotával, mégpedig elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt.

Ez utóbbival kapcsolatban megkerülhetetlennek tartom Gazsó Ferenc vonatkozó kutatását. Gazsó (és persze mások) szerint az új évezred első évtizedében a magyar lakosság legalább kétharmada él a létminimum környékén, vagy az alatt. Ilyen körülmények között „az iskolázás költségei csak igen korlátozott mértékben terhelhetők az iskolahasználókra. […] A következő években semmiféle lényeges változás nem történik az iskolázási esélyegyenlőtlenségek korlátozása érdekében. […] Az alsó rétegek […] nem rendelkeznek olyan nyomásgyakorló potenciállal, amivel kikényszeríthetnék érdekeik politikai akceptálását." (*Gazsó*, 2006, 207. és 224. o.) Hadd fűzzem hozzá a szerző feltételezéséhez, hogy bár tanulmánya megjelenése óta több év telt el, és azóta lényeges változások valóban történtek a közoktatásban és a felsőoktatásban, azonban mindezek mellett (vagy éppen ellenére!) – fájdalom – az iskolázási esélyegyenlőtlenségek nemhogy csökkennének, hanem mintha megállíthatatlanul növekednének. Csak utalni szeretnék – befejezésül – még egy friss felsőoktatási kritikai megjegyzésre. A felsőoktatás mai átalakítását, állítja Veroszta Zsuzsanna (2011, 65. o.), „számos szempontból övezi aggodalom és szkepticizmus, […] például a hallgatói 'anyag' minőségi romlása, az oktatás minőségi romlása, de elmarad az egyenlőség-egyenlőtlenség problematikájának szisztematikus kutatása" is. Holott nyilvánvaló, az egyenlőtlenség valóságos megjelenése, mi több, növekvő térnyerése súlyos gondokat okoz az oktató- és nevelőmunkában. Nem szólva arról a szempontról, hogy az ilyen természetű folyamatok aligha egyeztethetők össze oktatáspolitikai és ideológiai céljainkkal.

A szociológiai munkák „tallózása" folytatható, ám a fentiek is jól érzékeltethetik, milyen súlyos és kínos társadalmi probléma halmozódik fel az egyenlőség-egyenlőtlenség mai harcában. Ez elől a dilemma elől semmiképp nem menekülhetünk el, muszáj vele komolyan, vagy legalábbis az eddigieknél sokkal komolyabban foglalkoznunk: a gazdaság szereplőinek éppúgy, mint a politika irányítóinak, a tudomány képviselőinek, a média munkásainak, és nem utolsósorban a gyakorló pedagógiának.

A pedagógia és az oktatáspolitika különösen sokat tehet a pozitív elmozdulás érdekében, és sokkal nagyobb a felelőssége a szükséges társadalmi küzdelemben, mintsem azt az első pillanatra gondolnánk. Egyszerűen azért, mert a társadalmi egyenlőtlenség mai áldatlan állapotából való kilábalás egyik, ha nem a legfontosabb feltétele az oktatási szféra nemzeti stratégiai ágazattá (beruházássá) növelése. Ez pedig már közvetlenül és magától értetődően érinti a pedagógia világát, annak minden vonzatával: az oktatáspolitikától a neveléstudományon át egészen a konkrét oktatási és nevelési napi gyakorlatig.

Számomra érthetetlen jelenség, mindenesetre furcsa magyar sajátosságnak tartom, hogy az oktatási rendszer szerepének és jelentőségének stratégiai szintre való emelését milyen sok szakértő (például vállalati menedzser, közgazdász, történész, politológus, szociológus, pedagógia-kutató, gyakorló tanító, nevelő stb.) vallja és hangoztatja is, miközben maga az ország mégsem tudja átfordítani azt egy nyílt, egyértelmű és egyöntetű valóságos cselekvési programmá. Olykor találkozhatunk ilyen elkötelezettségű politikusi állásfoglalással, de igen hamar kiderül, valójában nem más az, mint politikai lózung, vagy ami csupán látványos ötletként, kivételként merülhet fel. Mintha úgy járnánk ezen a téren is, mint az úgynevezett „tudásalapú társadalom" programmal: hivatalosan készséggel deklaráljuk, viszont a valóságban lépten-nyomon olyan intézkedések, törekvések, törvények születnek, amelyek nem közelítenek felé, hanem éppen ellenkezőleg: távolítanak tőle. Azt gondolom, az oktatási ágazat nemzeti stratégiává emelése csak úgy képzelhető el, ha megtörténik a nemzeti jövedelem elosztásának gyökeres átalakítása, ehhez viszont ma még nem jön létre a szükséges politikai akarat, valamint a kívánatos társadalmi készség és képesség.

Ami a pedagógiai szakma felelősségét és kihívását illeti, kétségtelen, az oktatás területén várhatunk gyorsabb és kézzel foghatóbb eredményeket. Történnek is biztató lépések, kísérletek ez ügyben. Ennek taglalása más tanulmányok feladata lehetne. (Csupán

zárójelben jegyzem meg, ide sorolom, többek között azt a konferenciát, mely az oktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseiről szól.) Magam egy másik fontos összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet. Pontosabban a pedagógia másik nagy összetevője: tudniillik a nevelés világa az, ami erősen foglalkoztat, és az ezzel kapcsolatos aggodalmamat és javaslatomat kívánom megfogalmazni. Nem a részletes kifejtés szintjén, inkább csak a jelzés rövidségével. Hadd fogalmazzam meg nyomban az ezzel kapcsolatos alapkérdést: mit tehet maga a nevelés a saját eszközeivel, elveivel, módszereivel a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése, illetőleg a társadalmi esélyegyenlőségek növelése érdekében?

Sokunk számára evidencia: a nevelés semmilyen képviselője nem tehet úgy, mintha semmi érdemlegest nem tudna felvállalni és végezni a fenti feladatból. Nem tehetjük fel kezünket megadóan, nem maradhatunk tehetetlenek és közömbösek. Sajnálatos fejlemény, hogy a nevelés színterén nagyfokú lemaradás termelődött ki az utóbbi években, évtizedekben. Égetően szükség lenne közös gondolkodásra, nemzeti összefogásra és együttes cselekvési program kidolgozására, majd végrehajtására arról, hogy maga a nevelés hogyan, miképpen tudná pozitívan befolyásolni az egyenlőség és egyenlőtlenség viszonyának alakulását. Vajon a nevelés képes-e tompítani az emberek közötti egyenlőtlenségeket, s ha igen, milyen elvek, értékek, módszerek s törekvések mentén? Ma még csak kívánom, hogy e kérdésben jusson közös álláspontra (oktatás)politikus, neveléskutató és -filozófus, valamit iskolaigazgató és gyakorló pedagógus! Előfordulhat persze, hogy egy ilyen célkitűzés még a szakemberek egy része számára is meglepőnek tűnhet, mivel még sokan gondolják úgy, hogy az esélyegyenlőség létrehozása dolgában az oktatás (és csak az oktatás) mikéntje számít. Azt már fel sem tételezik, hogy rendelkezésünkre áll a nevelőtevékenység is, amely olyan erőket, készségeket, értékeket foglal magába, amelyek túlmutatnak a tanítás, az oktatás világán.

Az utóbbi összefüggés alapján szeretném állítani – és e ponton érkezem mondanivalóm lényegéhez – , a társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzdelemben maga a nevelés rövid távon és közvetlenül túl sokat árthat, ugyanakkor hosszabb távon és közvetve túl sokat hozhat. A továbbiakban azt próbálom némiképp részletesebben taglalni, hogy a nevelés milyen értelemben játszhat negatív, illetőleg pozitív szerepet az egyenlőtlenségek részbeni visszaszorításában. Pontosabban fogalmazva: a nevelés kapcsán (a nevelés működtetéséről) létezik és terjed egy hibás elgondolás, valójában kontraproduktív elvi és gyakorlati kiindulópont, és fordítva: felvethető egy – szívet melengető – előre mutató, magasrendű pedagógiai alapelv is.

Úgy tűnik, a magyar pedagógiai szakma többnyire menekül a legújabb társadalmi-politikai törekvések kritikai reagálása elől. Legalábbis szégyenlősen hallgat a szakmai érvek és a politikai érdekek szükségképpeni összecsapásáról. Vagy nem foglal állást egyöntetűen, netán nem hatékonyan és határozottan érvel a számára nem mindig kedvező oktatás- és neveléspolitikai törekvések ellen. Mintha túl könnyen megadná magát az aktuális és gyorsan követő politikai akaratok és intézkedések előtt. A pedagógia ma – kétségtelen – túl gyakori és túl radikális oktatás- és neveléspolitikai hatások, nyomások alatt áll. Nem vitás, a politika és a pedagógia közti kényes egyensúly kialakítása komoly kihívást jelent mindkét „oldal" számára. Az előbbi számára, meggyőződésem szerint, a nevelési elv és koncepció újragondolása, illetőleg -építése szükségeltetik. Az utóbbi számára pedig kívánatos lenne a saját autonómiája melletti határozottabb kiállás, nagyobb bátorság. Az iskolavezetők, a neveléskutatók és a gyakorló pedagógusok részéről egyaránt tapasztalható egyfajta félénkség a szakmai érvek s érdekek képviseletében. Úgy vélem, a szakma állásfoglalása erőtlen a politika azon törekvésével szemben, amely nagyfokú behatolást szorgalmaz az oktatási és nevelési rendszer átalakításába. Úgy tűnik, a pedagógia tudománya késve vagy egyáltalán nem reagál az aktuális politikai irányvonalra, miközben a kormányzat alapvetően kívánja meghatározni az oktatás és a nevelés működ-

dését. Így azután nem csodálkozhatunk azon a tényen, hogy a „keményebb" bírálatok ma még inkább csak kisebb-nagyobb nyilatkozatokban, interjúkban lelhetők fel, és nem is mindig pedagógusi, pedagóguskutatói személyek fogalmazzák meg jogos aggodalmukat.

Csak néhány jellemző adalék. Csepeli György a magyar társadalom nagyfokú együttműködésikészség-hiányáról, a társadalmi versengés torzulásáról beszél. A mélyebb okokat kutatva, keserű megállapításra jut, melynek igazságtartamát nehezen tudnánk elvitatni. A „társadalomban nagyon sokan vannak olyanok, akik úgy élnek jól, hogy nem kell érte dolgozni. Nem kell érte teljesíteni, nem kell érte versengeni, […] Akkor a válságnak meg van ágyazva. […] Ha növekednek az egyenlőtlenségek, akkor csak tisztességtelen verseny lehetséges." (*Csepeli*, 2013, 21−22. o.) Csepeli súlyos kritikájából itt csupán arra a mozzanatra hívnám fel a figyelmet, hogy az egyenlőtlenség problémája számos általános, hatását tekintve módfelett negatív következménnyel jár, amelyek már messze túl járnak a puszta oktatási, iskolaműködési dilemmán. Ilyenformán a megoldásuk útját sem pusztán az oktatáspolitika jelöli ki. Viszont a pedagógia számára közvetlenül szóló kihívást fogalmaz meg a fentebb már hivatkozott Ferge Zsuzsa egy újabb interjújában. Szerinte 2010-ben joggal feltételeztük: az állam majd „kiegyenlíti az iskolák színvonalát úgy, hogy ezzel segíti a társadalmi integrációt, csökkenti a gyerekek közti esélyegyenlőtlenséget. [… Ehelyett az új köznevelési rendszer – K. S.] a nép szellemi átnevelésére […] Szolgalelkűségre, önalávetésre, a szabad gondolat korlátozására" (*Ferge*, 2013, 22−23. o.) irányul. Fölöttébb lehangoló kép rajzolódik ki, s bár a szolgalelkűség témakörében sem született eddig számottevő és komoly tudományos (például szociológiai vagy pedagógiai) vizsgálódás, önmagában és pusztán az a tény, hogy egy társadalomtudós tudatában felmerül a „szabad gondolat korlátozásának" éles problémája, és ennek hangot is ad, elgondolkodtató. Nem tehetünk úgy, mintha nem létezne ez a probléma, valamilyen álláspontot muszáj kialakítanunk azzal kapcsolatban.

Hadd tegyem fel nyíltan és mindenféle politikai-világnézeti hovatartozástól függetlenül a kérdést: társadalmi egyenlőséget kialakítani vagy afelé haladni vajon lehetséges-e egy, a szolgalelkűségre alapozott nevelési elvvel és neveléspolitikával? A mindenkori politika és kormányzat akkor teszi-e jól a dolgát, ha olyan oktatáspolitikát folytat és olyan nevelési rendszert működtet, amely elvárja, majd ki is termeli az „illedelmes", a „jól fésült", a mindenben s mindig szófogadó, a mindenhez és mindenkihez hozzáidomuló diákok, fiatalok tömkelegét? Még konkrétabban: a konformista diák váljék-e ma is az új nevelési eszménnyé? Mert azt már egész sor tanulmány, tudományos könyv bizonyítja, hogy a korábbi, a rendszerváltás előtti korszakban, az úgynevezett „átkosban", tehát a Kádár-érában a konformizmus uralkodott. A történelem ezen a ponton (is) csak ismétli önmagát? A 2010-es magyar parlamenti választás nem azért hozza-e meg a kétharmados győzelmet (a Fidesz és a KDNP számára), mivel a választók döntő többsége végleg szakítani akar a régi, szocialista állampárt és kormányzat rossz beidegződéseivel? Nem vágynak-e az állampolgárok egy gyökerében más politikára? Tegyem nyomban hozzá: egy más ifjúságpolitikára, egy gyökerében más alapú oktatási és nevelési rendszerre? Nem akarnak-e egy olyan megújult politikát, kormányzati működést, amely a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket a valóságos anyagi feltételek biztosításával, továbbá a racionális és méltányos politikai eszközökkel kívánja és tudja mérsékelni? Tehát amely nem valamiféle káros ideológiai természetű, egységesítő törekvéssel, konkrétan nem a szolgalelkűség kiterjesztésével próbálja egyenlővé tenni a polgárokat. Vagyis olyan politikára van szükség, amely az emberek közötti valóságos társadalmi-anyagi egyenlőtlenséget nem ideológiai alapon, és kiváltképpen nem idejétmúlt ideológiai-nevelési célzatú törekvéssel próbálja kiegyenlíteni.

Kétségtelen, az előbbi nevelési elv és gyakorlat (tehát a szolgalelkűség piedesztálra emelése) a politika számára fölöttébb kényelmes, miközben a fiatalt könnyű és látványos karrierépítéssel kecsegteti. Nyilvánvaló, az autonómia irányába mutató nevelőmunka

rendkívül fáradságos dolog, amely megkülönböztetett emberi erőfeszítést igényel, továbbá nagyfokú jellemszilárdságot feltételez, mindenekelőtt a felnőtt társadalom részéről. Csupán egyetlen példával érzékeltetve e kihívás súlyosságát: bár általában elítéljük a szolgalelkű, tehát konformista diákot, ám kénytelenek vagyunk belátni (nem könnyű feladat!), a diák konformizmusának megszüntetésére csak a nem-konformista tanító-tanár, politikus, szülő, munkahelyi vezető stb. képes. S vajon tudunk-e válaszolni egy ilyen kihívásra?

Végül is igaza van György Péternek (2013, 12. o.), amikor a kirobbant ELTE-botrány kapcsán azt fejtegeti, hogy pedagógiai fordulatra van szükség. Igaz ugyan, világosan nem derül ki az interjúból, mit is ért gyökeres átalakításon. Feltételezem, a mai kormányzat is valamilyen mélyre ható változáson gondolkodik, amikor új közoktatási rendszert és új felsőoktatási stratégiát hirdet. Magam úgy látom, olyan pedagógiai fordulatra van szükség, amely – szándékában és hatásában – visszaszorítja a szolgalelkűség elvét és gyakorlatát. És fordítva: mindenképpen szabad teret (lehetőséget) ad az autonóm, önmagát bátran felvállaló személyiségek tömeges kialakításának.

Az állampolgárok, a fiatalok joggal várják el az új (a 2010 utáni) kormányzattól, hogy minden vonatkozásban szakítson a szolgalelkűség rossz nevelési hagyományával, és hathatosan segítse az önállóan gondolkodni kész és képes, autonóm személyiségek tömeges kinevelését. Olyan oktatáspolitika és nevelési rendszer kialakítása kívánatos, amely előtérbe állítja a szuverén diák megjelenítését, aki bátran tud gondolkodni a világról, önmagáról, aki képes problémákat felvetni, netán vitatkozni szakmai tekintéllyel, politikai aktorral. Az lesz az autonóm fiatal, aki megerősödik saját létében, megtanulja és/vagy megtanítják neki a kritikai gondolkodásmódot, a felelősségvállalást, az alkalmazkodás és a nem-alkalmazkodás kényes egyensúlyát.

Miként tudja képviselni az utóbbi, tehát pozitív alternatívát, nevelési értéket a pedagógia? Alighanem helytálló a feltételezés: nyilvánvalóan sokféle módon, eszközzel, kezdeménnyel szolgálhatja az ilyen célkitűzést. Általános elvként egyetlen, ám – meglátásom szerint – döntő szempontot hangsúlyoznék itt. A pedagógia, a maga módján, a maga lehetősége szerint, akkor tudja a legtöbbet tenni, ha a társadalmi élet valamennyi szférájában (gazdaság, politika, kultúra, erkölcs, oktatás stb.) kinyilvánítja, megjeleníti, majd általános felismeréssé és elfogadottá teszi a nevelés legmélyebb, egyúttal legmagasabb rendű tartamát. Nem félek a szótól: magának a nevelői tevékenységnek a „lelkét", varázsát kívánatos egyértelművé és egyöntetűvé tenni az élet minden megnyilvánulási formájában. Ha sikerül megragadnunk és elfogadtatnunk a nevelés legbenső titkát, akkor indíthatjuk a közös gondolkodást arról, hogy az a sajátosság (lényegi tartalom) hogyan hathat a társadalmi egyenlőtlenségek világára, milyen tanulságokkal szolgálhat az egyenlőtlenségek – valamilyen szintű – feloldásában.

De mi ez a mozzanat? Nem kívánok itt elidőzni az ezzel kapcsolatos szakmai (főleg pedagógiatörténeti) fejtegetések bemutatásával. A pedagógiatörténet több klasszikusánál találhatunk elvi fogódzókat, azonban terjedelmi korlátok miatt csupán egyetlen kortárs nevelésfilozófusra hivatkoznék. Richard Pring (2004, 22. o.) szerint a nevelés lényege, célja, legbensőbb irányultsága végső soron az, hogy „az ember teljesebbé váljék [...azaz

a nevelőt az vezérli – K. S.]: miként formálódhat az jó vagy még jobb emberré." Ha legtömörebben szeretnénk meghatározni a nevelés „szent küldetését", különleges varázsát, akkor azt mondhatnánk, a nevelés nem más, mint jóravalóság.

Olvasva a fenti nevelés-meghatározást, első pillanatra magától értetődőnek, egyöntetűnek tűnhet ez az felfogás. Ám mégsem olyan egyszerű a dolog. Számomra meglepő, hogy még a szakma is bizonytalan a nevelés és a jóravalóság tartalmának ilyetén való megfeleltetésében. A neveléstudományi kutatók egy része megelégszik a személyiségformálás túlságosan általános jelentésének hangsúlyozásával, mások a szocializációs folyamattal vagy a tanítással hozzák összefüggésbe. Olykor felbukkan a jóravalóság gondolata is, ám csupán a megemlítés (nem pedig a kiemelés) szintjén. Vagyis nem válik meghatározó tényezővé. Mindezzel szöges ellentétben magam viszont úgy látom (és nem állok egyedül felfogásommal – szerencsére!): miért ne ismernénk fel, továbbá miért ne vallhatnánk határozottan és meggyőződéssel, hogy a nevelés belső világa, lelke, mozgatórugója egy csodálatos erény, magas – ha nem a legmagasabb – rendű érték: tudniillik a jóra való törekvés. Vagyis belátás, hit, elköteleződés abban, hogy a világ és benne az ember, minden baj, gyarlóság, bűn ellenére, mégis jobbá tehető annál, mint ami volt vagy van. Az igazi nevelő élete és munkája – vallom – nem lehet más, mit folytonos törekedés a jóra.

A jóravalóság eszméjét, erényét nem tudom elégszer hangsúlyozni (*Karikó*, 2009, 20−21. o.). A jóravalóság mint legfőbb pedagógiai elv társadalmi tértől-időtől függetlenül létezik. Oly szépen írja le a nevelés e magasztos jelentését, többek között, Füst Milán (1976, 178−179. o.), hogy indokoltnak tartom kivételesen teljes egészében idézni a szövegrészt:

> „Hiába prédikálják nektek az iskolában, hiába mondja a pap, anyátok, apátok, hogy legyetek jók. […] S hiába határozzátok el gyerekkorotokban, hogy jók lesztek, önzetlenek, tiszták… Jön az élet, s […] elfeleditek csakhamar – csaltok, loptok, érzéki életet éltek. […] Gondolatban 'idealisták' vagytok, - a többi pedig, a 'külső élet', megy a maga eddigi útján tovább… Ravaszok vagytok, kishitűek, s […] eszedbe jut: az a nevelés, amit én anyámtól kaptam, … az életet nem ismerő ideálizmust szíttam magamba az anyatejjel… De az élet – sajnos – nem ilyen. […] S azt hiszed, anyád nem ismerte az életet? Ismerte, de mégis a jobbik énjét […] akarta átadni neked, […] feltört belőle a hit, hogy az ő gyermekének szabad, lehet tisztának lenni, − annak *kell* lennie, − mégsem szabad másként élnie… S mihelyt gyereked lesz: te is […] óvakodni fogsz a másik komplikált életismeretedet közölni véle, … felfedni a borzalmasat… S úgy mutatsz majd az életre, mint ahogy Mózes az ígéret földjét mutatta a reménykedőknek."[2]

A szövegrészből világosan kiderül, a nevelés valóban a jóra való törekvést jelenti, benne és általa mindig a humánus értékek, erők, készségek munkálkodnak, amelyek nyomán az ember nemesebbé válik. Bár nagyon is tudjuk és tapasztaljuk nap mint nap, a nevelés szép elve (jóravalóság), vagy ahogyan Füst nevezi: „ideálizmusa", ellentmond a valóság rideg tényeinek, az emberek gyarlóságainak. Ám minden baj és nehézség ellenére az igazi nevelő soha nem adja fel azt a hitét, reményét, hogy mégis élhetünk tisztább életet, válhatunk jobb emberré. S könnyen előfordulhat, hogy mi, felnőttek megbukunk az élet nagy kihívásai előtt és mindenféle bűnökbe esünk, de még ekkor is él bennünk a vágy, a törekvés arra, hogy legalább gyermekeinkbe átplántáljuk a jóravalóság igényét és képességét.

Manapság sokan alulértékelik, netán megmosolyogják azt a pedagógiai alapelvet, hogy éljünk tiszta, becsületes, önzetlen életet. Puszta erkölcsi prédikációnak, fölösleges és hatás nélküli lózungnak tartják, amellyel valójában nem sokra megyünk. Legföljebb becses naivitást látnak benne, aminek nincs sok köze a valósághoz. Füst Milán nyomán

azt tudom válaszolni az ilyen vagy hasonló, a pedagógia alapvető elvének, értékének értelmét és jelentőségét alábecsülő felfogásra, hogy a jóravalóság eszméjét, ideálját kiiktatni az emberiség történetéből egyáltalán nem lehet. Az igazi nevelőben (aki természetesen bárki lehet, aki valamilyen nevelőmunkát folytat) ott él ez az eltökéltség, amely állandó mozgásban és izgalomban tartja.

A Füst Milán-i szövegrész végső mondanivalójához hadd fűzzek két dolgot. Az egyik: azt hiszem, a jóravalóság eszméje még többet is jelent, mint puszta hit, elköteleződés. A jóra való törekvés nem csupán egy – csodálatos – idea, hanem valóságos erő is. Olyan pedagógiai elv, erény és érték, amely a hétköznapi valóságban, a gyakorlatban is megjelenik. Ne féljünk a kijelentéstől: élnek közöttünk – hál' istennek – jó emberek is. A másik összefüggésre Lukács György hívja fel figyelmünket. A magyar filozófus egyik korai esszéjében jut egy olyan felismerésre, amely eddig elkerülte a pedagógiakutatók figyelmét (éppen úgy, ahogyan Füst Milánéra sem reagáltak): „Ha megjelenik bennünk a jóság, akkor a paradicsom valósággá lett. […] A jóság elhagyása az etikának, […] mert az etika általános, kötelező, a jóság csoda és kegyelem. […] a jóság 'megszállottság'. […] Annak lelkében, aki jó, megszűnt minden pszichológiai tartalom, minden ok és minden következmény."(*Lukács*, 1977, 540., 541., 543. o.)[3]

René Descartes (1992, 15. o.) óta tudjuk, hogy a józan ész mint a világ legdemokratikusabb java, a természettől fogva minden emberben egyenlő. Viszont Lukács György nyomán kénytelenek vagyunk beismerni, a jóság erénye nem általános, nem egyetemes, nem minden ember számára előírandó parancs, erkölcsi kötelezettség. Sokkal inkább egy nem mindenki számára adott kegyelmi állapot, a sors különleges adománya, amely megmagyarázhatatlan varázsánál és erejénél fogva a nevelőt és az ő szűkebb-tágabb környezetét egyaránt rabul ejti.

Ezek után könnyen beláthatjuk: a jóravalóság eszméje, pedagógiai elve az emberek között nem egyenletesen oszlik el: tehát nem mindenki tudja vagy akarja magáénak vallani. Ám számomra mégis magától értetődő kijelentés, hogy minden körülmények, bajok, aggodalmak ellenére, legalább törekedni rá kívánatos és nemes dolog.

Végső konklúzióm: ha már a társadalmi egyenlőtlenségeket nem tudjuk valóságosan csökkenteni, akkor ne a szolgalelkűséget erősítő politikai folyamatot és nevelési rendszert válasszuk, illetőleg támogassuk, hanem a jóravalóság pedagógiai elvét és eszméjét próbáljuk minél szélesebb társadalmi körökben terjeszteni. A jóra való törekvésben kíséreljük meg az egységesítést. Tudniillik abban az értelemben, hogy az emberek közötti különbözőségeket valamelyest egyenlítsük ki. Azaz csökkentsük, már amennyire lehetséges.

Jegyzetek

[1] Ez a tanulmány *A társadalmi egyenlőtlenségek és az oktatási rendszer Európában* című nemzetközi tudományos konferenciára (Pápa, 2013. márc. 22) készített előadás alapján született.

[2] Korábban több tanulmányomban (*Karikó*, 2008, 2010) is felhívtam a figyelmet Füst Milán nagyszerű felismerésére.

[3] Érdekes, hogy erre az „eldugott" lukácsi felfogásra egy kortárs dél-koreai nevelésfilozófus (*Kwak*, 2010) mutat rá legutóbb.

Irodalom és jegyzetek

Az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata (2010) In: Bődy Pál és Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez 1620–1880.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.

A Magyar Köztársaság Alaptörvénye. (2011) ÁRBOC Szolgáltató Kft..

Descartes, R. (1992): *Értekezés a módszerről.* Matura − Ikon Kiadó, Budapest.

Ferge Zsuzsa (2012): A gyermekcsaládok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. *Esély*, 6. sz.

Ferge Zsuzsa (2013): A szolgalelkűség rendszere. *168 Óra*, márc. 21.

Fülöp Márta és Csepeli György beszélgetése. Az együttműködésről és a versengésről. (2013) *Kritika*, január – február.

Füst Milán (1976): *Napló.* I. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Gazsó Ferenc (2006): Társadalmi struktúra és iskolarendszer. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek.* Napvilág Kiadó, Budapest.

György Péter (2013): A mi lányaink, a mi fiaink. *Népszabadság*, február 23−24.

Hahner Péter (1999, szerk.): *A Nagy Francia forradalom dokumentumai.* Osiris Kiadó, Budapest.

Karikó Sándor (2008): A bátorító nevelés nevelésfilozófiai megalapozásához. *Módszertani Közlemények*, 3. sz. 101−106.

Karikó Sándor (2009): *A nevelésfilozófia alapjairól*. SZEK JGYF Kiadó, Szeged.

Karikó Sándor (2010): Nevelés – mi végre? *Iskolakultúra*, április. 84−90.

Kiss Paszkál (2012): Előszó. *Felsőoktatási Műhely*, 2. sz.

Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa Alkotmányai.* . Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Kwak, Duckk-Joo (2010): Practising Philosophy, the Practice of Education. *Journal of Philosophy*, **44**. 1. sz.

Ladányi János – Szelényi Iván (2010): Vázlat az 'esélyteremtő állam' elméletéhez. In: *Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Lukács György (1977): A lelki szegénységről. In: uő: *Ifjúkori Művek.* Magvető Kiadó, Budapest.

Marx, K. (1975): *A gothai program kritikája.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Pring, R. (2004): *Philosophy of Education*. Continuum, London − New York.

Rousseau, J-J. (1978): Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről. In: *Értekezések és filozófiai levelek.* Magyar Helikon, Budapest.

Szelényi Iván (2007): Társadalmi metszetek. *Magyar Tudomány*, 8. sz.

Tőkei Ferenc (1977): *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Veroszta Zsuzsanna (2011): A tömegoktatás elitképzésének értékei. *Felsőoktatási Műhely*, 2. sz.

Karikó Sándor

SZTE, JGYPK, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék